

3. Мищик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2016. – № 2. – С. 61–77 (частина 1); № 3. – С. 58–80 (ч. 2); № 4. – С. 62–87; № 5. – С. 67–89 (ч. 4); 2017. – № 1–2. – С. 140–175 (ч. 5); № 3. – С. 43–82 (ч. 6); № 5. – С. 41–74 (ч. 7); № 6. – С. 89–127 (ч. 8).

4. Мищик Ю. Сім універсалів гетьмана Івана Скоропадського (із збірань Ніжинського краєзнавчого музею) // Сіверянський літопис. – 2006. – № 4. – С. 40.

5. ІР НБУВ, ф. І, № 50958.

6. Музей Національного університету «Києво-Могилянська Академія» (експозиція).

7. ІР НБУВ, ф. ІІ, № 14513, 14521, 14524, 14527, 14534, 14536–14539.

Мыцык Ю.А. Новые документы по истории Глуховщины гетманского периода

В статье рассматриваются неизвестные документы по истории Глуховщины XVII–XVIII вв., выявленные автором в архивах Украины и Польши, указано на их значение как источников по истории края.

Ключевые слова: Глухов, Гетманщина, казачество, архивы, источники.

Mytsyk Yu. A. New documents on the history of Hlukhivshchina Hetman period

The article deals with unknown documents on the history of the Hlukhivshchina of the 17th–18th centuries, identified by the authors in the archives of Ukraine and Poland, indicated their importance as sources for the history of the region.

Key words: Hlukhiv, Hetman, Cossacks, archives, sources.

21.03.2018 р.

УДК 94+908] (477.52-21 Глухів) «17»(093)

С.П. Тюльпа

**УКРАЇНСЬКА МЕМУАРИСТИКА
ІСТОРІЇ ГЛУХОВА (АВТОБІОГРАФІЧНІ
СПОМИНИ, ЗАПИСИ, ЩОДЕННИКИ)**

Статтю присвячено автобіографічним спогадам, записам, щоденникам суспільно-політичних діячів України XVIII ст. Особливу увагу приділено щоденникам, журналам-діаріюшам українських мемуаристів козацько-гетьманської доби, а також аналізу оригіналів щоденників Генеральної військової канцелярії, зокрема інформації, що стосується Глухова.

Ключові слова: Яків Маркович, Микола Ханенко, Глухів, щоденники, Генеральна військова канцелярія.

Особливість української мемуаристики XVIII ст. полягає в тому, що вона набула антикварного характеру, а її представників поєднали спільне походження і належність до козацької еліти, військова та державна служба, прагнення досягнути різні сторони громадського та родинного життя, політичні події, суспільні настрої, взаємини між різними верствами українського суспільства.

В українській історіографії існує низка робіт, у яких так чи інакше описані події «глухівського періоду» історії України. Метою даного дослідження є спроба найбільш повної та ґрунтовної систематизації мемуаристичних праць, присвячених Глухову доби Гетьманщини, їх глибоке аналітичне вивчення і відображення змісту.

Чільне місце в мемуарній прозі XVIII ст. посідають діаріюші (щоденники) – щоденні записки про адміністративно-політичну діяльність правителя держави, урядовця краю і т. п. Від XVIII ст. лишилося три основні різновиди пам'яток цього жанру: щоденники про поточну діяльність гетьманів, щоденні записки адміністративно-політичної чинності Генеральної військової канцелярії, приватні або авторські щоденники. Їх історичне значення полягає в тому, що в них ми знаходимо достовірне відтворення домашнього побуту, щоденного життя, урядової служби козацької старшини, зображення стану господарства у певні пори року, картин військових походів, нотаток про деякі суспільно-політичні події періоду Гетьманщини.

Автономний устрій Лівобережної України сприяв розвитку культури. За судженням Д. Дорошенка, українська культура кінця XVII – початку XVIII ст. розвинулась до тієї вишини, яка дає право поставити Гетьманщину часів І. Мазепи, І. Скоропадського, Д. Апостола і К. Розумовського на один рівень з найбільш освіченими країнами тодішньої Європи [1, с. 207]. Навіть російський терор і політика виснаження духовних, фізичних та економічних сил українського народу не могли знищити цієї культури.

Гетьманська столиця Глухів перетворилася в культурний центр України, який міг конкурувати з самим Києвом. На відміну від поліфонічного і культурно багатоманітного Києва, Глухів представляв Україну світській і аристократичну. Великий всенок у підготовку української світської еліти надала Генеральна військова канцелярія. У ній починали свою державну діяльність діти української старшини та інших привілейованих верств населення, які, як правило, закінчували Києво-Могилянську академію і мали певний стаж роботи у полкових канцеляріях. Для їх підготовки в місті було створено спеціальний канцелярський «курін». Військові канцеляристи, постійно маючи справи з історичними документами, розуміли, що київська духовна еліта (Києво-Могилянська академія, Києво-Печерська лавра) значно відстала від дійсного політичного і економічного життя і не бачила його нових реалій [2, с. 62–63]. Саме тому вони стали носіями історичної пам'яті свого народу і змогли реалізувати потребу створення світської історії України.

Найбільший інтерес і значення для української історіографії доби Гетьманщини мають праці мемуаристів Миколи Ханенка, Якова Марковича, Пилипа Борзаківського, Павла Ладинського та ін.

Микола Ханенко (1691–1760 рр.) походив з роду гетьмана Михайла Ханенка (його брата). Навчався в Києво-Могилянській академії разом з іншим мемуаристом Яковом Марковичем. Генеральний канцелярист, потім генеральний хорунжий, Микола Ханенко написав два відомі щоденники: «Діаріуш або Журнал» (Записи першої половини 1722 р.) і «Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка», 1727–1731, 1742–1753 рр. [3, с. 1–20; 4,

с. 21–47]. Перерва в написанні щоденника пояснюється тим, що Ханенко разом з Полуботком та іншими членами української делегації був ув'язнений в С.-Петербурзі і до початку 1729 р. перебував у Петропавлівській фортеці.

«Діаріуш або Журнал» – не лише безцінне історичне джерело, з якого ми дізнаємося про багатогранні сторони життя Гетьманщини, але і джерело, яке найбільш повно відображає спосіб мислення української еліти. Він засвідчує ту епоху, коли український народ жив повним національним життям.

Окрім урядового «Діаріуша» у приватному «Щоденнику» Ханенко записував різні події свого особистого, родинного й господарського життя, занотовуючи, зокрема, і факти з політичного життя Гетьманщини. Ці записки характеризують громадські, економічні і культурні відносини Гетьманщини за майже півстоліття.

Трохи молодший сучасник і товариш Ханенка по академічній лаві, автор «Денних записок» Яків Андрійович Маркович (1690–1770 рр.), був сином лубенського полковника Андрія Марковича (його сестра Анастасія була дружиною гетьмана І. Скоропадського). Одружився на дочці Павла Полуботка Олені, володів с. Сваркове під Глуховом. Однак, незважаючи на родинні зв'язки, він не зробив великої кар'єри і тільки в 1762 р. одержав «ранг» генерального підскарб'я. Людина дуже освічена, з великими культурними інтересами. Проте Маркович мав тип українського старшини, який дбав усіма способами про поліпшення свого службового і матеріального стану. У своїх записках він зображує себе добрим батьком родини і господарем, надзвичайно рухливим і енергійним. Багатством побутових подробиць він перевищує мемуари Ханенка, а його «Денні записки» дають ґрунтовний матеріал політичних, громадських, економічних, культурних і навіть метеорологічних відомостей.

Особливий історичний інтерес мають описи Сулацького (1725–1727 рр.), Хотинського (1739 р.) походів, у яких він знайомить з рисами характеру гетьмана Д. Апостола [5].

Рукопис «Денних записок» починається «Хронікою 1432–1715 років», написаною П. Полуботком, тестем Я. Марковича, а далі йде текст щоденникових записів від 1717 до 1767 року. Після 1723 р. знищено кілька сторінок, мабуть тих, де було щось записане про змагання Полуботка з російським царем Петром І. Рукопис містив у собі 10 томів у цілий аркуш.

«Денні записки» видав вперше в 1859 році у двох томах Олександр Маркович (правнук Якова Андрійовича) під назвою «Дневные Записки малороссийского подскарб'я генерального Якова Марковича». Тут уміщено цілий щоденник 1717–1767 рр., але в скороченій редакції. До наукового видання повного тексту долучилася редакція «Киевской старины», доручивши редагування О. Лазаревському. «Дневник генерального подскарб'я Якова Марковича» був виданий у 3-х томах: т. 1, Київ, 1893; т. 2, Київ, 1895; т. 3, Київ, 1897. У цих трьох томах уміщено текст 1717–1734 років. Продовжило видання

«Денних записок» Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, доручивши редакцію В. Модзалевському.

У 1913 р. було випущено «Дневник Якова Марковича, рр. 1735–1740, як XXII том «Джерел до історії України-Русі». Але найголовнішою пам'яткою при цьому є «Денні записки генерального підскарб'я Якова Марковича» (оригінальна назва від автора – «Домашній протокол») [6].

Маркович почав писати «Денні записки...» випадково: гетьман Павло Полуботок залишив по собі короткі записки, доведені до 1716 р., і зять спочатку просто продовжив ці записи [7, с. 96]. Надалі, з 1717 року, він став вести свій власний щоденник, куди ретельно записував день за днем події, які відбувалися в полі його зору, упродовж 50 років – з 1716 по 1767 рр. Навіть тоді, коли сам Маркович лежав хворим і не мав змоги робити записи у «Щоденнику», він просив своїх знайомих писати під диктовку. Це можна визначити, читаючи оригінал рукопису, за зміною почерку. Яків Маркович помер у 1770 р., а записи доведені ж до 1767 р., що говорить про втрату автором зору за три роки до смерті [7, с. 99].

Глухівщина у щоденнику Якова Марковича згадується досить часто, оскільки саме тут знаходилася більша частина його володінь. Найбільше часу він проводив у с. Сваркове та у м. Глухові. Серед інших населених пунктів, що згадуються у щоденнику, можна знайти наступні: Сваркове, Береза, Полошки, передмістя Глухова Білопілька. Наявна інформація про них стосується переважно господарських питань. Так, із записів ми дізнаємося, що у Соснівці та Глухові робили найкраще пиво, яке йшло як на власне вживання, так і на продаж [6, арк. 7], а із Глухова та Сваркового Яків Маркович отримував жито [6, арк. 19]. Яків Маркович регулярно відвідував Генеральну військову канцелярію, в якій розташовувалися слідчі комісії, що вирішували проблемні земельні питання. У «Денних записках...» можна також знайти інформацію про високопосадовців, які у той час перебували у Глухові. Так, 13 лютого 1741 р. у місті знаходився президент Комерц-колегії фон Мейден [6, арк. 10], 5 березня того ж року – київський генерал-губернатор Леонт'єв [6, арк. 16], а 18 квітня – генерал Джеймс Кейт [6, арк. 24]. Вони знаходились тут здебільшого проїздом, однак Яків Маркович фіксував навіть таку інформацію. Необхідно зазначити, що він разом із партнером на прізвище Меер у період між 1742–1744 рр. відкрив у Глухові аптеку, щоправда, коли саме – дізнатися неможливо, оскільки частина рукопису, що припадає на ці роки, втрачена. Однак, діяла вона успішно, про що свідчать записи щодо її фінансового стану.

Крім мемуарів, писаних українською мовою, маємо ще кілька щоденників та мемуарів іноземними мовами, які належать українцям і стосуються безпосередньо українського життя. Так, значний інтерес викликає щоденник гетьманича Петра Даниловича Апостола, написаний французькою мовою з травня 1725 по серпень 1727 р., коли він перебував в ролі почесного закладника в Санкт-Петербурзі перед вибором свого батька в геть-

мани [8, с. 37]. Щоденник охоплює короткий період, але насичений надзвичайно цінною інформацією з історії Глухова. О. Лазаревський пізніше оприлюднив щоденник в перекладі на російську мову в «Київській старовині» у 1895 р. Щоденник П. Апостола цікавий побутовими подробицями й деякими рисами щодо характеристики політичних відносин царювання Катерини I.

Гетьман Пилип Орлик залишив по собі цікавий щоденник під назвою «Діаріуш подорожній», який вівся з 1720 до 1732 року [8, с. 38]. латинською мовою під час його перебування в еміграції, коли він намагався порушити перед різними європейськими дворами українську справу. У щоденнику П. Орлик дуже докладно записував як особисті пригоди, враження від подорожей та життя у чужих країнах, так і всі факти своєї політичної діяльності, свою активну дипломатичну кореспонденцію, особисті міркування.

З XVIII ст., окрім щоденників і записок приватного характеру, залишилися щоденники урядового і офіційного характеру – так звані «Діаріуші або Журнали», що велися у Генеральній військовій канцелярії за часи гетьманів І. Скоропадського та Д. Апостола, які знаходилися на той час у Глухові. У них фіксувалося все, що відбувалося у гетьманських дворах, занотовувався зміст найважливішої кореспонденції Генеральної канцелярії. Їх вели, зазвичай, старші канцеляристи за дорученням гетьмана чи того, хто виконував його обов'язки [1, с. 94]. До цього часу нам відомі три «Діаріуші»: перший належить вже згаданому Миколі Ханенку; «Діаріуш» за другу половину 1722 й за 1723 роки, який після Ханенка продовжили канцеляристи Пилип Борзаківський та Павло Ладинський [3, с. 76], де у стислій і зрозумілій формі переданий драматизм змагань українського уряду на чолі з П. Полуботком за козацькі права і вольності з першою Малоросійською колегією; «Діаріуш» за часи перебування гетьмана Апостола в Москві від 9 січня до 6 вересня 1728 р. (видав пізніше М. Судієнко в своїх «Матеріалах для отечественной истории», К., 1853, т. 1.).

З українських мемуаристів XVIII ст. варто згадати ще авторів спогадів Г. Винського та І. Тимківського. Записки Григорія Винського (народився 1752 р. в м. Почеп, вчився у Києві) написані в 1810-х роках під назвою «Мое время». Вони цікаві тим, що відобразили враження освіченого українця від побуту Санкт-Петербурга й московської провінції [9, с. 18]. Відчуваючи особливості свого «малоросійського виховання», життя й відносини російського дворянства вважалися йому некультурними. Особливо вражало Винського жорстоке поводження з кріпаками і грубість родинних відносин.

Спогади Іллі Тимківського (1777–1853 рр.) окреслюють нам цікаві подробиці побуту і шкільної науки кінця XVIII ст. Автор народився в Переяславі, навчався у Переяславській колегії і Київській академії. Був професором Харківського університету, членом Британського і Геттингенського наукового товариств [3]. Він є один із засновни-

ків школи української державності, деякий час працював суддею Глухівського повітового суду, потім – директором Новгород-Сіверської гімназії.

Отже, проаналізувавши автобіографічні спомини, записи, щоденники, можна зробити висновок, що мемуарні твори суспільно-політичних діячів України XVIII ст. містять для дослідників цінну інформацію з історії Гетьманщини, зокрема з різних аспектів повсякденного, суспільно-політичного та соціально-економічного життя колишньої її столиці – міста Глухова.

ПОСИЛАННЯ

1. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 2. / Д. Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – 349 с.
2. Прицак О. Доба військових канцеляристів / О. Прицак // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 62–66.
3. Шевчук В. Малі українські хроніки, літописи та діаріуші / В. Шевчук // Київська старовина. – 1993. – № 6. – С. 17–20.
4. Ханенко М. Діаріуш або Журнал / М. Ханенко // Київська старовина. – 1993. – № 6. – С. 21–47; 1994. – № 1. – С. 10–35.
5. Лазаревський О. Предисловие (первое) к Дневнику Якова Марковича // Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.). – К., 1893. – т. 1. – 148 с.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. XII, спр. 4.
7. Антонович В.Б. Лекції з джерелознавства / В.В. Антонович. – Острого: Острозька академія, 2003. – 382 с.
8. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – К.: Українознавство, 1996. – 255 с.
9. Терлецький В.В. Глухів в загальному процесі українського національного самоутвердження XIII ст. // Історико-культурна спадщина Глухівщини: Матеріали міжв. наук.-практ. конференції. – Глухів, 1992. – С. 18.

Тюльпа С.П. Украинская мемуаристика истории Глухова (автобиографические воспоминания, записи, дневники)

Статья посвящена автобиографическим воспоминаниям, записям, дневникам общественно-политических деятелей Украины XVIII в. Особое внимание уделяется дневникам, журналам-диариям украинских мемуаристов казацко-гетманского периода, а также анализу оригиналов дневников Генеральной военной канцелярии, в частности информации, касающейся Глухова.

Ключевые слова: Яков Маркович, Николай Ханенко, Глухов, дневники, Генеральная военная канцелярия.

Tiulpa S.P. Ukrainian memoirs of Hlukhiv history (autobiographical memories, notes, diaries)

The article is devoted to Ukrainian public and political figures of the 18th century, their autobiographical memories, notes, diaries. Special attention is devoted to Ukrainian memorialists' diaries and journals «diariusz» of Cossacks-Hetman era and to analysis of Hetman office's original diaries, especially to information relating Hlukhiv.

Key words: Yakiv Markovych, Mykola Khanenko, Hlukhiv, diaries, Military General office.

07.03.2018 р.

